

УДК 631.115.8:63

Радченко О.П.,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки та управління

Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова

Шавалюк О.І.,

здобувач кафедри економіки підприємства

Львівського національного аграрного університету

СТАНОВЛЕННЯ КООПЕРАТИВІВ У СТРУКТУРІ СВІТОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Розвиток кооперативів сприяв позитивним змінам в організаційній структурі сільського господарства багатьох країн, особливо Німеччини, Швеції, Данії, Голландії, Ірландії, Італії, Австрії, Швейцарії, США, Японії. Дещо меншим на початку цього періоду, але згодом позитивним був вплив кооперативного руху на господарство Англії, Канади, Росії, Франції, Іспанії, Бельгії, Норвегії, Фінляндії, Аргентини, Австралії, Нової Зеландії та інших країн.

Кінець ХІХ ст. і початок ХХ ст. характеризується стрімким зростанням кількості сільськогосподарських кооперативів у багатьох країнах світу. Розширення напрямків їх діяльності з одночасним поглибленням спеціалізації; формування регіональних, галузевих та національних об'єднань кооперативів; прийняття законів та нормативно-правових актів щодо створення та роботи кооперативів, сприяли розповсюдженню кооперативного руху в міжнародному масштабі.

Питанням розвитку кооперації присвячені праці І. Бурачек, П. Гайдуцький, В. Гончаренко, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, О. Крисальний, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Нечипоренко, О. Онищенко, Н. Павленчик, П. Саблук, Р. Слав'юк, Г. Черевко, Л. Шевченко, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. [1-2; 4-5; 7; 11; 15].

Однак, низка теоретичних, методологічних і прикладних аспектів цих проблем залишається малодослідженою і потребує подальших і поглиблених наукових досліджень стосовно окремих регіонів, де процеси реформування сільського господарства і формування нових організаційно-правових структур суттєво відрізняються

Завданням даного дослідження є особливості розвитку кооперативів в організаційній структурі світового сільського господарства.

З'являлись галузі в яких кооперування товаровиробників відбувалось швидкими темпами, так наприклад серед виробників молока, м'яса, овочів, фруктів, зерна у постачальницько-заготівельному бізнесі. Кооперативи починали виходити на міжнародний ринок продовольства і виявляти себе достатньо конкурентоспроможними.

Так у Швеції з 1880 р. почали створюватись молочарські та постачальницькі кооперативи, а у 1895 р. було створено перше регіональне об'єднання постачаль-

ницьких кооперативів. У 1905 р. в Швеції з'явилося перше об'єднання кооперативів на національному рівні (SLR), на той час в країні вже існувало 11 регіональних і 380 місцевих постачальницьких кооперативів, а у 1920 р. кількість регіональних кооперативів досягла 19, а місцевих – 1353 [8, с. 102].

Активізувався кооперативний рух і в Данії, особливо в тваринницькій галузі. Так у 1895 р. в Данії нараховувалось 623 кооперативи, в 1900 р. – 1428 кооперативів членами яких були 225 тис. чол., а у 1914 р. – 1790 кооперативів членами яких були 355 тис. чол. Данія стала світовим лідером у формуванні перших національних кооперативних організацій, так: у 1897 р. була створена “Федерація датських кооперативних фабрик бекону”; в 1898 р. – “Юрська асоціація постачання кормів”; в 1901 р. – “Датська кооперативна асоціація постачання добрив”; в 1906 р. – “Датська кооперативна насіннева асоціація”; в 1912 р. – “Датська молочарська федерація”, в 1916 р. – “Федерація датських кооперативів експорту худоби”.

У Німеччині з 1870 р. активно почали створюватись регіональні асоціації кооперативів у сільському господарстві. В 1883 р. було створене об'єднання кооперативів на національному рівні, яке у 1903 р. отримало назву Федерація сільськогосподарських кооперативів Німецької імперії. В 1924 р. асоціацій кооперативів було створено 134.

У 1894 р. в Ірландії було створено близько 60 молочарських кооперативів і об'єднаних в Ірландське кооперативне товариство. В 1905 р. в Ірландії нараховувалась 718 кооперативів, а у 1919 р. була створена перша у світі благодійна фундація для кооперативного розвитку. У Великобританії створення кооперативів почалось на початку двадцятого століття. Так у 1914 р. в Англії було 274 постачальницьких кооперативи, які об'єднували 30 тисяч членів і 129 маркетингових кооперативи, чисельність яких дорівнювала 10 тисяч членів. Активно створюються кооперативи в домініонах Британської імперії в Австралії та Новій Зеландії.

З 1904 р. бере свій початок кооперативний рух Франції. Кооперативи часто створювались за ініціативою фермерських асоціацій, особливо у постачальницькій сфері і завдяки державній підтримці кількість сільськогосподарських кооперативів неухильно зростала, розширювалась сфера їх діяльності. У 1920 р. у Франції їх налічувалось орієнтовно 25 тисяч не враховуючи кредитних товариств. Вони формували об'єднання на місцевому і регіональному рівнях (перше об'єднання на національному рівні відбулось ще у 1910 р.) [2, с. 254].

Протягом 1870-1920 рр. у США були створені численні місцеві і регіональні кооперативи, вони набули поширення майже у всіх штатах. Наприкінці 1910 р. в країні нараховувалось понад 14 тисяч діючих кооперативів, з яких приблизно 2,1 тис. спеціалізувались на постачанні засобів виробництва. У 1916 р. були організовані дві перші національні кооперативні асоціації: Кооперативна ліга США і Національна асоціація виробників молока [3, с. 89].

Кооперативний рух свій розвиток у Канаді отримав з початку двадцятого століття, коли почав підніматись зерновий бізнес на заході Канади. У 1906-1913 рр. в провінціях Манітоба, Саскачевані, Альберта були створені елеваторні кооперативи, які в 1920 р. об'єднались і їх частка у валовому виробництві зерна

регіону складала майже половину. Величезний економічний успіх зернових кооперативів підштовхнув виробників молока, м'яса, птиці, вовни, меду, тютюну до створення власних кооперативних організацій.

В Японії наприкінці XIX ст. існувало 190 сільських кредитних, 178 маркетингових, 45 постачальницьких і 38 виробничо-сервісних кооперативи. В 1909 р. була створена Центральна спілка кооперативів Японії. В 1910 р. в Японії вже було 7308 кооперативів кількість членів яких сягнула понад 500 тис. [8, с. 88].

Кооперативи почали розповсюджуватись і на території Російської імперії, так в період 1898-1907 рр. було зареєстровано лише 73 сільськогосподарських кооперативи, а в 1917 р. їх вже нараховувалось 25 тисяч, а членами їх були 20 млн. чоловік. Активно розвивався кооперативний рух в таких регіонах Російської імперії: Україні (схід і центральні області), Прибалтійському регіоні, Сибіру.

У 1895 р. в Лондоні було скликано перший (установчий) міжнародний кооперативний конгрес у роботі якого взяли участь делегації Великобританії, Бельгії, Данії, Франції, Голландії, Угорщини, Італії, Росії, Сербії, США, Австралії, Індії та Аргентини. Делегати переставляли усі найважливіші напрями кооперації: споживчу, виробничу і кредитну. На цьому конгресі було створено Міжнародний кооперативний альянс (МКА). А на двадцять третьому конгресі МКА було проголошено міжнародні принципи кооперації. Дана подія мала величезне значення для розвитку кооперативного руху у світовому масштабі, оскільки саме на даних принципах, що визнані на міжнародному рівні, сьогодні ґрунтується кооперативний рух у багатьох країнах світу [8, с. 156].

Не обминув кооперативний рух і Західну Україну. На початку кооперативного руху значного розвитку набула кредитна кооперація. У 1902 р. було організовано перший молочарський кооператив на Стрийщині. А у 1907 р. в Стрию було організовано “Крайовий Союз Молочарський” керівниками цього союзу були О. Нижанківський, І. Горалевич. Ревізійний Союз Українських Кооперативів у Львові (РСУК) на той час найвища ревізійна та провідна організація української кооперації на Західноукраїнських землях був заснований на підставі статут від 24 грудня 1903 р. затвердженого рескриптом Галицького намісництва від 19.01.1904 р. під назвою “Крайовий союз ревізійний” [9, с. 365]. У 1907 р. цій установі підпорядковувалось 180 кредитних товариств з 59548 членами. У 1930 р. РСУК об'єднував 3146 кооперативів серед яких були: Центробанк, Народна Торгівля, Маслозавод, Центросоюз, 41 повітовий кооперативний центр і 3101 низовий кооперативи в тому числі кредитних – 321, міських споживчих – 135, господарсько-споживчих – 2276, молочарсько-споживчих – 236. У цій організації працювало 10 тис. службовців, а оборотний їх капітал становив понад 15 мільйонів золотих в паях і резервних фондах [13, с. 179].

Міжвоєнний розвиток західноукраїнських земель відбувався в умовах втрати державності та права українців безпосередньо керувати господарськими справами, монополії польської влади в політичному й економічному житті країни, нехтуванням з боку польської влади потребами українського селянства та його виступами проти організованого українського життя. Прискоренню інтеграції українських земель у суспільне життя Польської держави сприяла система заходів: адміністративно-територіальний поділ і нова офіційна назва Галичини «Малопольска Вєсходня», реорганізація структури органів влади й управління.

Конституція 17 березня 1921 р. і перепис населення цього ж року, закон 26 вересня 1922 р. про автономію Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств і заснування українського університету, парламентські вибори в листопаді 1922 р. Рада послів держав Антанти в Парижі 14 березня 1923 р. визнала приєднання Східної Галичини і Західної Волині до Польської держави, що завершило п'ятилітню боротьбу поляків за міжнародне визнання анексії українських земель.

Однак в умовах інфляції польської марки відбудова українських кооперативів проходили повільно. У 1921-1924 рр. число кооперативів усіх типів, підпорядкованих Ревізійний союз українських кооперативів, збільшилось з 579 до 840. Із стабілізацією злота після грошової реформи 1924 р. число кооперативів збільшилось з 1029 в 1925 р. до 2393 в 1928 р., а за сім післявоєнних років їх кількість зроста в 4 рази, здебільшого за рахунок сільських споживчо-заготівельних кооперативів.

Український громадський діяч Ю. Павликовський писав, що втрата української державності унеможливила для українців самостійно і безпосередньо керувати господарськими справами, впроваджувати в життя засади економічної політики, продиктовані життєвими потребами народу [12, с.36]. Територія Речіпосполитої Польської за переписом 1921 р. становила 386,6 тис.км² з населенням 27177 тис. осіб і середньою густотою 70 осіб. Держава поділялася на 16 воєводств, 276 повітів і вільне місто Варшаву, 12627 громад.

Селянські господарства були основною формою господарювання – 2921,3 тис. (99,5% від загальної кількості господарств). Причому 64,2% господарств (1883,3 тис.) були площею до 5 га. Наймитували 2,8 млн. селян (17%); 43,8% селянських господарств не мали коней, 14,2% – корів, 30,7% – свиней [6, с.65-66].

Впродовж 1925-1929 рр. сформувалась чітка система: Ревізійний союз українських кооперативів – ідейно-організаційний і контролюючий центр; трирівнева кооперація із загального заupu і збуту (сільські кооперативи-крамниці, повітові або окружні союзи кооперативів і «Центросоюз»); дворівневий Крайовий молочарський союз «Маслосоюз» з районними молочарнями; Крайовий союз кредитовий (сільські райфазенки, міські укрінбанки і «Центробанк», який став фінансовим центром західноукраїнської кооперації); Народна торгівля як крайова гуртовня та організаційний центр міських споживчих кооперативів. Механізм співпраці формувався з таких напрямів: створення організаційно-фінансових основ і системи координаційних органів, розробка заходів, які сприяли б піднесенню аграрної культури селянських господарств та їх включенню у ринкові відносини.

З кожним роком розширювалися організаційна і торгівельна діяльність Маслосоюзу і підпорядкованих йому сільських молочарень. Якщо в 1924 р. під його контролем налічувалось 19 низових споживчо-молочарських спілок, то в 1928 р. – 54, а на кінець 1933 р. – уже 120. Споживчо-молочарські кооперативи в районах їхньої діяльності сприяли піднесенню тваринництва в селянському господарстві.

Ініціатива сільських підприємств помітно активізувалась в молочної кооперації, очолюваній Маслосоюзом. В 1926-1936 рр. кількість підконтрольних

йому кооперативів збільшилася з 106 до 148, які разом з прийомними молокопунктами становили 1693 виробничі одиниці і мали 170 тис. членів (близько 20% українських селянських дворів краю). Річний оборот зріс з 10 до 80 млн. злотих, а поставки молока кооперації збільшились, відповідно, з 10,9 млн. до 90 млн. літрів. Молокосоюз мав 5 високопродуктивних заводів. У 1928 р. під його керівництвом діяло 20 маслобоєнь, 13 олійниць, 3 млини, 19 цегельних заводів, 13 черепичних, 2 каменоломні, а в 1938 р. відповідно 27 маслобоєнь, 27 олійниць, 11 млинів, 26 цегельних заводів, 17 черепичних, 4 каменоломні [14, с. 154]. Успішно конкуруючи з польською молочарською кооперацією, він завоював монопольне становище на західноукраїнському ринку, а частина продукції його підприємств ішла на експорт (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка зростання обсягів торгівлі української кооперації

Рік	“Маслосоюз”			Союзів кооперативів		
	Збут масла		Доходи, тис. злотих	Загальні обсяги, тис. злотих	з них сільськогосподарських відділів	
	Усього,	Експорт,			тис. злотих	%
1925	164,50	-	860	-	-	-
1926	372,27	13,02	2470	6683	1844	21,57
1927	738,45	18,2	6800	12605	3220	20,4
1928	969,2	6,6	9010	14012	2830	16,5
1929	1615,37	34,74	16850	н.д.	н.д.	н.д.
1930	2169,17	37,4	16210	н.д.	н.д.	н.д.
1931	2428,0	34,6	14690	н.д.	н.д.	н.д.
1932	2140,40	4,5	8110	н.д.	н.д.	н.д.
1933	2073,13	7,8	7280	н.д.	н.д.	н.д.
1934	2452,52	10,12	7730	16,39	4,43	27,03
1935	2809,76	17,9	19300	17,18	5,33	31,02
1936	3389,5	18,0	11140	26,07	10,45	40,08
1937	2881,77	6,47	11200	41,05	20,69	50,0
1938	2947	3,79	12118	н.д.	н.д.	н.д.

Джерело: [3, с.422].

Кооперативи, їх союзи мали споживчий характер, повільно перебудовувались на збутово-постачальницькі. Крім молока, продукти сільського господарства не перероблялись. У 1929 р. 76% від товарообігу «Центросоюзу» і союзів кооперативів припадало на товари домашнього вжитку [10, с. 110].

Добре розбудована українська кооперативна організація успішно конкурувала на ринках з польським капіталом, вплив її керівництва на національно-визвольний рух українців – усе це викликало сильне занепокоєння польських правлячих кіл. У Західній Україні проводилась шовіністична політика Польщі щодо

“українських” кооперативів, і тому кооперативи поділялись за національною ознакою. У 1938 р. в загальній кількості кооперативів Західної України на українські кооперативи припадало 66,3%, руські – 4,3%, польські – 26,9%, єврейські – 2,5%.

Відомий український економіст Туган-Барановський М.І. характеризував кооперацію як підприємство, що має некапіталістичну мету, добровільність устрою. Він говорив: “Кооперативи – це, по суті, єдина форма господарської організації, що виникла в результаті свідомих зусиль багатьох суспільних груп з метою перетворити існуючу систему господарства. Кооперативи є однією із форм самозахисту трудящих класів від натиску капіталу” [14].

Виникнення сучасних сільськогосподарських кооперативів, формування їх основних видів і напрямків відбувалося відносно у стислі історичні строки. У різних країнах члени кооперативів майже інтуїтивно прийшли до необхідності дотримання практично однакових принципів створення і роботи своїх організацій, чим було підтверджено життєздатність загальної концепції кооперативного підприємства. Подальша еволюція кооперативного руху не внесла принципових змін у цю концепцію, а лише своїм досвідом і успіхами підтвердила, що кооперативи в сільському господарстві є невід’ємним елементом ринкової економічної системи.

Встановлено, що розвиток сільськогосподарської кооперації є невід’ємною складовою трансформації сільського господарства до ринкових умов, а ринкова система господарювання не може достатньо ефективно функціонувати, якщо не буде містити кооперативних механізмів самопомоги і самозахисту товаровиробників у складному конкурентному середовищі.

Створення кооперативу передбачає певну послідовність проведення організаційних заходів, що характеризує його як алгоритм створення кооперативу, а головними принципами побудови кооперативних відносин є наступні: демократичне управління; добровільність членства; відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу; надання послуг за собівартістю; розподіл прибутків пропорційно до використання послуг його членами; користування послугами своєї організації; контроль за діяльністю кооперативу; виконання рішень загальних зборів.

Функціонування виробничих структур різних організаційно-правових форм господарювання за умов колективних форм організації праці, в тому числі і сільськогосподарських виробничих кооперативів, може бути ефективним лише за умови якісного оновлення внутрішньогосподарських виробничих відносин, впровадження такого механізму їх дій, який дав би змогу відновити ефективну систему організації виробництва й управління, дисципліну й порядок, як один з елементів аграрної реформи. В цьому напрямі особливого значення набуває розробка організаційно-економічних механізмів забезпечення прибутковості новостворених сільськогосподарських виробничих структур різних організаційно-правових форм господарювання. Серед них одним із шляхів є посилення впливу внутрішньогосподарських важелів на кінцеві результати роботи сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Бурачек І.В. Виробничі сільськогосподарські кооперативи як нова форма господарювання в АПК / І.В. Бурачек // Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК. – К., 2001. – Ч.2. – С. 60-64.
2. Бурачек І.В. Розвиток виробничої кооперації в сільському господарстві України / І.В. Бурачек // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С. 31-37.
3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство української кооперації, 1964. – 624 с.
4. Горбонос Ф.В. Виробничі сільськогосподарські кооперативи / Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик // Вісник ЛДАУ : Економіка АПК. – 1999. – №6. – С.32-39.
5. Горбонос Ф.В. Проблеми розвитку кооперації в агропромисловому комплексі України / Ф.В. Горбонос, Н.Ф. Павленчик // Трансформація польського і українського сільського господарства в 90-х роках. – Варшава. – 2002. – С. 49-54.
6. Гросфельд Л. Економические кризисы в Польше / Л. Гросфельд. – М. : Издательство иностранной литературы, 1954. – 304 с.
7. Зіновчук В. Тенденції і перспективи формування кооперативного сектора АПК України у пореформений період / В. Зіновчук // Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський Союз : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 вересня 2005 р. – Львів : ЛДАУ, 2005. – С. 94-110.
8. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
9. Історія кооперативного руху. Укоопспілка, Львівська комерційна академія / [Бабенко С.Г., Галюк В.Г., Гелів С.Д., Гончарук Я.Н. та ін.]. – Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 410 с.
10. Крайове господарське товариство “Сільський господар” у Львові 1899-1944. Спогади. – Львів : “Сільський господар”, 1944. – 206 с.
11. Нечипоренко О.М. Формування кооперативних підприємств в аграрному секторі економіки / О.М. Нечипоренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 172 с.
12. Павликовський Ю. Аграрна справа на Західноукраїнських землях / Ю. Павликовський // Ілюстрований господарський календар “Сільський господар” 1930 р. – Львів : Накладом товариства “Сільський господар”, 1930. – 42 с.
13. Рева-Радіонова Л. Українське товариство “Сільський господар” 1899-1944 рр. Історія. Досвід. / Л. Рева-Радіонова. – Тернопіль : “Підручники і посібники”, 2000 – 368 с.
14. Туган-Барановский М. Социальные основы кооперации. – М. : Слово, 1922. – 552 с.
15. Черевко Г.В. Стратегія і особливості розвитку кооперації в аграрній сфері / Г.В. Черевко // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття : зб. наук. пр. учасників конференції. – К. : Укоопосвіта, 2001. – С. 247-249.

Анотація

Радченко О.І., Шавалюк О.І. Становлення кооперативів у структурі світового сільського господарства. – Стаття.

Досліджено особливості розвитку кооперативів в організаційній структурі світового сільського господарства та розширення напрямків їх діяльності з одночасним поглибленням спеціалізації, формування регіональних, галузевих та національних об'єднань кооперативного руху в міжнародному масштабі.

Систематизовано вітчизняний і міжнародний досвід кооперативного руху у сільському господарстві, з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків та закономірностей становлення кооперативів в Україні та у світі.

Ключові слова: кооператив, розвиток, кооперація, організаційно-правова структура, світове сільське господарство.

Аннотация

Радченко А.П., Шавалюк А.И. Развитие кооперативов в организационной структуре мирового сельского хозяйства. – Статья.

Исследованы особенности развития кооперативов в организационной структуре мирового сельского хозяйства и расширения направлений их деятельности с одновременным углублением специализации, формирования региональных, отраслевых и национальных объединений кооперативного движения в международном масштабе.

Систематизированы отечественный и международный опыт кооперативного движения в сельском хозяйстве, с целью выявления внутренних и внешних связей и закономерностей становления кооперативов в Украине и в мире.

Ключевые слова: кооператив, развитие, кооперация, организационно-правовая структура, мировое сельское хозяйство.

Annotation

Radchenko O.P., Shavalyuk O.I. The development of cooperatives in the organizational structure of world agriculture. – Article.

The features of the development of cooperatives in the organizational structure of world agriculture and expanding areas of activity while deepening specialization, formation of regional, sectoral and national associations of the cooperative movement internationally.

Systematized domestic and international experience of the cooperative movement in agriculture, in order to identify internal and external relations and regularities of formation of cooperatives in Ukraine and in the world.

Keywords: cooperative, development, cooperation, organization and legal structure, global agriculture.